

VÝZNAMNÝ FILOZOFICKÝ PRÍNOS K TEÓRII DRUHU

Posledné dve-tri desaťročia zaznamenali v rozvoji biológie celý rad významných objavov a úspechov. Väčšina z nich patrí do oblasti genetiky a molekulárnej biológie. Všetky sú bezprostredne spojené s uplatňovaním chemických a fyzikálnych metód pri výskume životných javov na ich najnižšej (molekulárnej) úrovni organizácie. Tak formovanie teoretických koncepcií o povahe a význame objavených faktov, ako aj získavanie nových poznatkov je tu v intenzívnom pohybe a v porovnaní s doterajšími poznatkami o živom sľubuje v teórii i praxi prekvapivo nové výsledky. Nie div, že aj filozofi venujú týmto otázkam prednostnú pozornosť. Trochu iná je situácia v klasických biologických disciplínach a v otázkach, ktoré boli nimi postavené, najmä v evolučnom učení a v učení o druhu. Niet pochýb, že výsledky moderného biochemického a biofyzikálneho výskumu obohatili tieto teórie novými prístupmi, poznaním nových stránok evolučného procesu a systematických skupín. Možno preto, že v týchto oblastiach biologickej vedy sa mimoriadne nástojčivo pociťuje potreba syntézy poznatkov zo všetkých ostatných odvetví, ale pravdepodobne aj preto, že napriek nazhromaždeniu ohromného množstva faktového materiálu je ho ešte vždy málo, nedošlo tu v posledných desaťročiach k takému nápadnému vzostupu ako napr. v genetike. To nijako neznamená, že v evolučnom učení, v systematike, anatómii a morfológii sa prejavuje

stagnácia. Skôr by sa dalo povedať, že otázky, ktoré postavil ešte Darwin a počet ktorých po infiltrácii nových prístupov a poznatkov z biochémie a biofyziky vzrástol, nenašli ešte uspokojivé riešenie. Ustavične pribúdajú v nich nové aspekty, nové neznáme a ich riešenie sa so vzrastajúcim množstvom poznatkov iba komplikuje. V dôsledku toho teoretické myslenie v tejto oblasti sa pohybuje v rozpätí dvoch krajností: faktovým materiálom nedostatočne doložené otázky preklenuje pomocou hypotéz, alebo keď hypotézam nedôveruje — často pre prílišnú zataženosť niektorých špekuláciou — zostáva radšej na pôde empirie.

Aká zložitá je situácia na tomto úseku, to napokon ukázala aj diskusia o druhu, spojená s hodnotením Darwinovho učenia a jeho významu pre súčasnú biológiu. Diskusia prebiehala v Sovietskom sväze, pričom, pravda, určitý ohlas našla aj v iných krajinách, aj u nás. Je to už skoro desať rokov, no po tomto časovom odstupe sa iba potvrdilo, že prispela nanajvýš k vyjasneniu rozličných stanovísk, ale nie k vyriešeniu sporných otázok či už v odbornom, alebo vo filozofickom aspekte. Napokon aj to je určité plus.

Nemožno sa preto diviť, že v posledných rokoch sa aj filozofi vyhýbajú tejto problematike, najmä po niektorých dogmaticko-špekulatívnych vystúpeniach, k akým došlo v diskusii a ešte aj po nej. Zatiaľ práve tento úsek biológie pre svoju výrazne inte-

gratívnú povahu je s filozofiou spojený najtesnejšie a najviac potrebuje jej pomoc. Ak sa pod zorným uhlom týchto skutočností pozrieme na prácu F. Čížka,¹ treba predovšetkým oceniť jeho iniciatívu, že sa ujal takého pomerne náročného problému. Je to oblasť, kde aj odborníci i filozofi hlásiaci sa k marxizmu zastávajú často zrejme protikladné stanoviská, kde sa teoretická pôda rozšľabala a zatiaľ málo pojmov a názorov sa dostalo na svoje pravé miesto. Solídna filozofická práca v takejto oblasti nemôže počítať s nejakými prevratnými výsledkami, hoci pre zintenzívnenie (zefektívnenie), prehĺbenie práce môže priniesť mnoho cenných myšlienok, podnetov, návrhov, záverov.

Možno hneď na začiatku povedať, že si F. Čížek dobre uvedomoval nielen situáciu v učení o druhu, prednosti a úskalia v spracúvaní jeho filozofických aspektov, ale aj úroveň, na akej sa tieto otázky riešili doteraz v marxistickej filozofii. Hovorí o tom v úvode svojej knihy, kde zdôrazňuje, že „nechceme-li propadnout filosofickým iluzím, nutno zřejmě vyjít ze zásady, že i studium filosofických základů teorie druhu nelze správně provést v izolaci od jejich biologických základů“ (str. 6). Nemožno nesúhlasíť, že „jedním ze základních kořenů nesprávných názorů na druh, jak ukázali například nedávné diskuse, je totiž m.j. nerozpracování nebo vulgární pojetí filosofických otázek teorie druhu“ (str. 6). Preto na základe týchto skúseností základné zameranie svojej práce vidí autor v snahe „zdůraznit především *obecně metodologický význam filosofie při kladení nových a řešení sporných otázek*“ (tamtiež).

Knihá svedčí o tom, že sa mu tento zámer v podstate podarilo uskutočniť. Vyhol sa až dosiaľ dosť častému ilustratívne paralelizmu, keď odborný biologický materiál sa uvádza buď na potvrdenie, že zákony a kategórie dialektiky platia aj v živej prírode, alebo sa ich dovlávajú

ako dôkazu, že nejaký odborný názor je dialektickomaterialistický, a teda správny. Pre Čížka sú filozofické poznatky poväčšine skrytým lešením, z pozícií ktorého robí filozofickú analýzu odborných názorov. Nešlo mu ani o efektívnu prezentáciu exkluzívnych názorov a dohadov, ktorých je aj v učení o druhu dosť a naoko sú veľmi „lívivé“, pôsobia novotou, robia dojem informovanosti, zasvätenosti. S takto poňatou filozofickou prácou sa niekedy možno stretnúť napr. v genetike, biochémií, molekulárnej biológii, v úvahách o aplikácii kybernetických metód v biológii a pod.

Kto sleduje našu literatúru o filozofických problémoch biológie, vie, že F. Čížek publikoval už početné state a články, blízke téme jeho knihy. Kniha je teda výsledkom viacročnej výskumnej práce. Opiera sa o dôkladnú znalosť odborno-teoretickej aj filozofickej literatúry, a to nielen takej, čo má bezprostredný vzťah k téme, ale všima si aj najnovšie výsledky v jednotlivých špeciálnych biologických disciplínach a ich vplyv na formovanie teórie druhu.

Ako pochopil autor filozofické otázky teórie druhu? Ako hovorí v úvode, šlo mu: „a) o špecifické formy biologického pohybu, jakým je druh, ... b) o problém špecifčnosti odrazu této objektivní dialektiky ve vědeckém poznání...“ (str. 7). Ide teda o najširšie, najvšeobecnejšie otázky ontologickej povahy, týkajúce sa objektívnej existencie druhu, a zároveň o gnozeologické a metodologické otázky, spojené s poznávaním druhu. Dôraz je na ontologických problémoch, ktoré aj pre gnozeológiu a metodológiu majú rozhodujúci význam. Jednotu ontologického a gnozeologického pohľadu sa autor snaží dodržať v celej práci. Najviac sa mu to darilo v tých častiach, kde pristupoval historicky k hodnoteniu jednotlivých názorov, kde je teda súčasne vyvážený historický aj logický prístup k materiálu.

Názory hlavných predstaviteľov biologickej vedy v minulosti — Linného, Lamarcka, Cuviera, Darwina a iných — hodnotí vždy v ich historickej podmienenosti, poukazuje

¹ F. Čížek, *Filozofické otázky teorie druhu*, NČSAV, Praha 1963.

teda nielen na ich ohraničenosť, ale aj na jej korene metodologické i sociálne, a tak vidí aj príčiny, prečo nemohli prerásť svoju dobu a v čom je napriek tomu ich prínos pre ďalší rozvoj biológie. Veľkým kladom Čížkovej práce je úspešne uplatňovaná snaha ukázať vývin teórie a formovanie rozličných názorov ako protirečivý proces, videný v závislosti od protirečivej povahy skúmaného objektívneho javu (druhu). Vďaka tejto snahe podarila sa autorovi obhajoba Darwinovho učenia pred metafyzickými a vulagarizátorskými útokmi, podniknutými v nedávnom období zo strany niektorých biológov aj marxistických filozofov. Na základe výroku „príroda nerobí skoky“, vyčítali Darwinovi plochý metafyzický evolucionizmus pri vysvetľovaní vývinu druhov.

„Darwinovo pojetí druhu bylo naopak namířeno jak proti metafysice, tak i proti subjektivismu a relativismu v pojetí druhu,“ píše Čížek. „Z Darwinova učení vyplývá přesvědčení o živelně dialekticky chápané realitě druhu: nelze najít absolutně ostré hranice tam, kde se něco vyvíjí“ (str. 44).

Završením historického prehľadu a súčasne úvodom k analýze súčasných názorov na druh je úvaha o prejave krízy prírodných vied v biológii. Vychádza z Leninových záverov o kríze fyziky. Tvrdenie, že kríza fyziky bola iba začiatkom krízy prírodných vied vôbec, už sa dnes nepokladá za sporné. Všeobecne sa prijal názor, že v podstate tu ide o krízu metafyzického mechanistického materializmu a o potrebu nahradiť ho materializmom dialektickým. Tento proces ústupu a vytlačenia ohraničenej formy materializmu formou novou, zodpovedajúcou súčasnej etape vedeckého myslenia, prebieha skutočne vo všetkých vedách, a preto niet dôvodu odmietnuť Leninove závery o kríze fyziky ako metodologickú pomôcku pri analýze krízových javov v iných prírodných vedách. Dôraz je na slovách *ako metodologickú pomôcku*, teda nie ako absolútny nemenný postulát. A v takom zmysle sa odvoláva na Leninove závery aj Čížkova práca.

Rozbor krízy biológie a jej prejavov v učení o druhu je skutočne vhodným úvodom k analýze súčasných názorov na povahu druhu. Podstatne prispieva k sformovaniu hľadiska, z pozícií ktorého autor potom sleduje rozličné mienky, hodnotí ich, odhaľuje, kde a v dôsledku akých gnozeologických, metodologických podmienok sa ešte udržuje metafyzika a mechanizmus a ktorým smerom je teda potrebné zamerať teoretickú prácu, aby sa prekonal. Nie hľadisko — súbor postulátov, ale hľadisko — proces, proces skúmania a hodnotenia názorov na základe poznania dialektiky poznávacieho procesu, najmä dialektiky absolútnej a relatívnej pravdy v konfrontácii s objektívnou dialektikou skúmaného javu.

Podstatná časť knihy (vlastne všetko okrem 1. kapitoly) je venovaná analýze súčasného stavu učenia o druhu. Aj tu stoja v popredí ontologické otázky. Každá kapitola je venovaná osvetľeniu niektorej objektívnej vlastnosti druhu. A v každej súčasne s rozličnými jednostrannými názormi sa hovorí aj o ich gnozeologických koreňoch, o metodologickej nedôslednosti, s ktorou sú spojené. Keď berieme do úvahy, že tu ide o objektívne vlastnosti druhu, že teda všetky tieto vlastnosti sa viažu k tomu istému objektu a každá z nich reprezentuje len jednu stránku jeho existencie, iste nie je jednoduché rozhodnúť, v akom poradí a ako ich vysvetľovať, aby sa ukázala ich spojitosť a súčasne aby nedošlo k opakovaniu. Zdá sa, že autorovi sa tento problém podarilo vyriešiť vcelku uspokojivo.

Predsa však prístup k materiálu sa hodne líši od prístupu v prvej historickej kapitole. Kým tam sledoval *vývin* názor na povahu druhu, tu berie už poznatky ako *hotové*. V prvom prípade šlo o *proces* poznania druhu, v druhom o viac-menej *statický* prierez poznatkami. Tam je dôraz na *historickej* metóde, tu na *logickej*. Treba podčiarknuť, že rozdielnosť v oboch prístupoch nie je taká ostrá, ako sa to pri takomto protipostavení zdá. Ide skôr o výjadrenie prevládajúcej tendencie než o presnú jednoznačnú charakteristiku. No aj tak je to vý-

razný rozdiel a nezostáva bez vplyvu na vnútorné členenie myšlienok, materiálu, argumentov, na logiku výkladu.

Ak v prvej kapitole historický prístup autor pomerne úspešne vyvážil prístupom logickým, zdá sa, že v ďalších kapitolách je prevládajúci logický prístup nedostatočne spojený s historickým. A miestami sa to vyslovene žiada. Napríklad v druhej kapitole sa zaoberá problémom kritérií a definície druhu. Je tu mnoho cenných postrehov o jednotlivých kritériách (morfológikom, fyziológikom, ekologickým atď.), o ich prednostiach aj nedostatkoch a vypukle je zdôraznené zásadné hľadisko o potrebe syntézy všetkých kritérií v definícii druhu. Proti absolutizácii morfológických kritérií zdôrazňuje, že „morfológické znaky nestačí pro charakteristiku druhu. Musí být vždy doplňovány znaky biologickými, ekologickými, využitno závěru populační genetiky atd. To znamená, že pozorování v přírodních stanovištích musí být doplněno i hybridizačními pokusy, studiem pokusných kultur atd., tedy doplněno o metody moderní experimentální taxonomie“ (str. 101).

Možno že vnútorná logika výkladu by získala na presvedčivosti, keby sa vyzdvihovanie jednotlivých kritérií osvetlilo v širších historických súvislostiach v rámci celkového rozvoja biologických vied, prípadne ešte bližšie v rámci určitých charakteristických etáp tohto rozvoja. Ťažko všestranne hodnotiť jednotlivé kritériá mimo takýchto súvislostí. Nejde však len o dodržanie určitého historického pohľadu, lepšie povedané, nejde natoľko o takýto pohľad, ako o potrebu zvsobecnenia histórie poznania určitých javov (vlastností, stránok) v logickom aspekte. Takýto prístup by umožnil všestrannejšie zachytiť aj vývin pojmu *druh*, základné etapy tohto vývinu so všetkými prednosťami aj dobovými ohraničeniami. A umožnilo by to súčasne pochopiť, prečo sa poznatky o jednotlivých stránkach druhu nachádzajú na nerovnakej rovine vsobecnosti a hĺbky (v prenikaní k podstate).

Poznanie každého vnútorného vzťahu

(vsobecného — zvláštneho — jednotlivého, pretržitosti-nepretržitosti, kvantity-kvality, celku-časti) a každej stránky (vlastnosti) druhu má svoju poučnú históriu, ktorá pomáha pochopiť stupeň poznania druhu a charakterizovať tie logické postupy, ktoré treba uplatňovať v záujme ešte hlbšieho poznania v budúcnosti. F. Čížek veľmi správne zdôrazňuje, že v súčasnej etape ide o syntézu jednotlivých čiastkových poznatkov, množstvo ktorých podstatne vzrástlo, najmä po vzniku nových špeciálnych disciplín, teda v logickom aspekte ide o proces vzostupu od jednostranných abstraktných určení k duchovnej reprodukcii konkrétosti druhu. Snáď by bolo účelnejšie si všimnúť tento proces, poukázať na doterajšie úspechy a na podmienky, aké si vyžaduje ďalší jeho priebeh. Práca v značnej miere spĺňa túto požiadavku, lenže robí sa to sporadicky, čiastkove, nesústavne.

Navrhovaný prístup by snáď prispel k tesnejšiemu spojeniu filozofických a biologických poznatkov (bolo by možné vyhnúť a pomerne vsobecným úvahám o povahe filozofických kategórií, ktorými sa jednotlivé kapitoly začínajú).

Z jednotlivých čiastkových otázok druhu, ktorými sa kniha zaoberá, vyčleňujú sa hĺbkou rozpracovanosti a novotou pohľadu najmä otázky reálnosti a celostnosti druhu. Napokon v úvode autor sám hovorí, že tieto otázky majú kľúčové postavenie v celej práci. O celostnosti v biológii vyšli v posledných rokoch viaceré state aj niekoľko monografií. Všetky však riešia otázku organickej celostnosti v príliš vsobecnej rovine, o rozličných typoch celostnosti v živej prírode nanajvyš stručne informujú. Prednosťou Čížkovej práce v porovnaní s nimi je to, že si všima celostnosti jedného určitého javu — druhu, a to dáva jeho úvahám črty uzemnenosti. Vsobecné úvahy o kategóriách celku a časti sú tu zredukované na nevyhnutné minimum, zato dôkladne sú rozpracované základné aspekty druhu ako celostného systému.

Najzaujímavejšie postrehy a podnety pre

ďalšie rozpracovanie problému celostnosti druhu prináša časť o relatívnej povahe celostnosti druhu, kde sa súčasne vymedzuje miesto, aké zaujíma druh v hierarchii celostných sústav v živej prírode. Hovorí sa tu o formách spojenia druhu s bezprostredne vyšším typom celostnosti — biocenózou a bezprostredne nižším — organizmom. Pre pochopenie podstaty celostných vzťahov v druhu významný prínos znamenajú úvahy o vnútornej štruktúre druhu, o integračných a regulačných mechanizmoch života druhu. Sú to skutočne originálne úvahy, nové, pritom podané prístupne a triezvo, bez zbytočnej ekvilibristiky slov a pojmov, s akou sa niekedy môžeme pri riešení týchto otázok stretnúť (snáď v dôsledku veľkej snahy podobať sa Heglovi). Ani tu nejde F. Čížek cestou bežného efektu, ale hľadá, zvažuje, hodnotí, opierajúc sa o bohatú odbornú aj filozofickú literatúru.

Hodnotenie metodologického významu kategórie celostnosti pri štúdiu druhu v ničom nezaostáva za riešením ontologických otázok. Kritika jednostranných metafyzických názorov vyúsťuje do dôkladne rozpracovaných argumentov proti sumatívne-mu poňatiu druhu, proti subjektivismu a relativizmu. Vo svetle vedeckých faktov,

ktorými dokladá svoje závery o celostnej povahe druhu, v celej jej zložitosti a vo svetle kritiky subjektivistckej a jednostrannej metodológie vyznievajú potom aj niektoré vulgárne a sploštené predstavy a názory o druhu ako neudržateľné. Ide najmä o zjednodušené chápanie vnútrodrohových a medzidrohových vzťahov a ich významu pre vývin druhu, o kritiku tzv. teórie „samoizreživiania“, vyzdvihnutú T. D. Ly-senkom ako aj o jeho „nové v učení o druhu“.

Filozofické otázky teórie druhu sú nesporne priekopníckou prácou v danom odbore. Autor tu pozbieral, spracoval a zhodnotil široký okruh odbornej a filozofickej literatúry a na podklade toho načrtol základné smery a tendencie v učení o druhu, vymedzil ich význam a podiel na riešení podstatných otázok. Je to prvá monografická práca o tomto probléme a poskytuje nielen dobre informovaný prehľad o ňom, ale presunutím ťažiska na analýzu súčasného stavu a úspešným pokusom o tvorivé riešenie otázok postaveným najnovším vývinom (celostnosť, štruktúra druhu) je cenným prínosom pre upevnenie vedeckého svetonázoru v biológii.

E. Filová